

Actieprogramma

Ruimtelijk Ontwerp 2021-2024

Ontwerp verbindt

Inhoudsopgave

	Voorwoord	3
1	Inleiding	4
2	Ruimte maken voor verandering	7
3	Investeren in ontwerpkracht	11
4	Actieprogramma Ruimtelijk Ontwerp 2021 - 2024	15
5	Actielijn 1 De ontwerpagenda	18
6	Actielijn 2 Goed opdrachtgeverschap bij het Rijk	21
7	Actielijn 3 Inzet ontwerp bij regionale en lokale initiatieven	25
8	Actielijn 4 Versterken van competenties	28
9	Actielijn 5 Een ontwerpdialoog	32
10	Op naar de uitvoering!	35

Voorwoord

Met trots presenteren wij u hierbij het Actieprogramma Ruimtelijk Ontwerp 2021-2024, 'Ontwerp Verbindt'. Dit Actieprogramma verschijnt op een moment dat we in Nederland voor grote en urgente maatschappelijke uitdagingen staan. Deze zijn verwoord in de Nationale Omgevingsvisie (NOVI).

Het is onze overtuiging dat het ruimtelijk ontwerp een belangrijk instrument is om deze complexe transities te laten slagen. De grote uitdaging daarbij is om onze dagelijkse leefomgeving – waar de transities zullen 'neerslaan' – aantrekkelijk en duurzaam in te richten. Voor nu en voor morgen.

Het Rijk geeft bij de invulling van deze opgave zelf het goede voorbeeld. Zij doet dit vanuit haar eigen ambities en met de inzet via de departementen en de Rijksdiensten. We verbinden het omgevingsbeleid via ruimtelijk ontwerp met het cultuur- en erfgoedbeleid. Er is in de samenleving behoefte aan het faciliteren van co-creatie en het inbrengen van de ontwerp- en verbeeldingskracht vanuit de creatieve sector. Met daarbij oog voor de waarden die in onze landschappen, steden en dorpen zijn opgeslagen.

Het Rijk kan het versterken van de ontwerpkracht echter niet alleen. Daarom is dit beleidskader van het Actieprogramma vooral ook een uitnodiging aan iedereen om met ons mee te denken en doen. We denken aan inwoners, andere overheden, marktpartijen, maatschappelijke organisaties, ondernemers en uiteraard ontwerpers zelf. Het Nederland van de toekomst is onze gedeelde verantwoordelijkheid.

Met het Actieprogramma willen we iedereen nog beter toerusten om de opgaven die voor ons liggen op te pakken. De uitdagingen zijn groot en samenwerking is essentieel om de ambities te realiseren. Zeker in een land waar de ruimte schaars is en vaak meerdere functies een invulling op één plek verdienen. Dit vraagt om een grote inventiviteit en creativiteit van ons allen.

Kajsa Ollongren

Minister Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties

Ingrid van Engelshoven

Minister Onderwijs, Cultuur en Wetenschap

1

Inleiding

Met dit Actieprogramma Ruimtelijk Ontwerp bouwt het Rijk voort op de koers van de Actieagenda's voor de periodes 2013-2016 en 2017-2020. De centrale ambitie hierin was om met de inzet van ontwerp maatschappelijke vraagstukken ruimtelijk te vertalen. Ook was het de wens om met ontwerp partijen bijeen te brengen. Zo ontstond een uitdagend handelingsperspectief voor opdrachtgevers en ontwerpers bij concrete projecten.

Voor de periode 2021-2024 zetten we in op 'beter en breder'. Oftewel: ruimtelijk ontwerp kunnen we nog effectiever en vaker inzetten. Door meer partijen, met nieuwe doelgroepen en in meer situaties. Daar waar het ruimtelijk ontwerp wordt toegepast, kan dat nog effectiever en efficiënter gebeuren met de instrumenten die daarvoor beschikbaar zijn en ontwikkeld worden.

In het Actieprogramma 2021-2024 staat ook de koppeling van ons omgevings-, cultuur- en erfgoedbeleid voor concrete inrichtingsopgaven centraal. Het ruimtelijk ontwerp wordt de komende tijd bovendien verbonden met de uitwerking van de Nationale Omgevingsvisie (NOVI). Het programma ondersteunt de inzet van het ruimtelijk ontwerp bij de NOVI-opgaven op nationaal, regionaal en lokaal schaalniveau. De kans van slagen van deze opgaven wordt groter door een zetje in de rug. Betrokken partijen krijgen met het ruimtelijk ontwerp een extra instrument in handen.

Ontwerp is onmisbaar voor een integrale, gebiedsgerichte aanpak en de inzet voor een goede omgevingskwaliteit. Het zorgt voor creativiteit, bundeling van initiatieven en vergroot de kans op realisatie.

Het Rijk heeft de ambitie dat de inzet van ontwerp de kwaliteit van de leefomgeving van ons allemaal ten goede komt. Daarbij is het van belang dat er oog is voor de cultuurhistorische waarde die nu al in onze landschappelijke en stedenbouwkundige structuren is ingebed.

Dit beleidskader omschrijft de ambities en acties van het Rijk op hoofdlijnen. De uitvoering vindt plaats langs vijf actielijnen, waarbij per jaar nieuwe accenten kunnen worden gelegd. Niemand kan vier jaar vooruitkijken, zo heeft de coronacrisis maar weer eens duidelijk gemaakt. Met deze aanpak spelen we in op nieuwe inzichten en de voortgang bij de uitvoering van de NOVI-opgaven in brede zin. Deze praktijk krijgt straks nadrukkelijk ook regionaal en lokaal gestalte.

Netwerkvorming, een duidelijk kader met flexibiliteit en een brede scope staan de komende vier jaar centraal. Zo ontstaat een 'levend programma' dat door alle betrokkenen – binnen en buiten de ruimtelijke ontwerpsector – voortdurend wordt gevoed en verrijkt

Drie decennia Rijksbeleid van architectuurbeleid naar versterken ontwerpkracht

Het Actieprogramma Ruimtelijk Ontwerp staat in een belangrijke traditie. In 1991 verscheen de eerste architectuurnota van de Rijksoverheid, 'Ruimte voor Architectuur', een uitgave destijds van de ministeries van VROM en WVC. Het beleid was aanvankelijk vooral gericht op de architectuur en werd al snel verbreed naar stedenbouw, landschap, infrastructuur en kunst.

Het Rijk vervulde hierbij een voorbeeldfunctie in het bevorderen van het ontwerpklimaat om tot hoogwaardige projecten te komen. Ze kreeg daarbij steun van bevoegen gemeentebestuurders, corporatiedirecteuren, projectontwikkelaars en ontwerpers. De aandacht voor de inrichting van onze leefomgeving nam duidelijk toe. Het gevolg was dat Nederland zich op de kaart zette als land met oog voor ruimtelijke kwaliteit. Onze ruimtelijke ontwerpers kregen opdrachten tot ver buiten de landsgrenzen.

Na vijf architectuurnota's werd in 2012 de aandacht verder verbreed, met het verschijnen van de eerste Actieagenda. De inzet van het Rijk verschoof naar het stimuleren van het ruimtelijk ontwerp, maar dan meer in relatie tot actuele maatschappelijke opgaven. Het ontwerp levert daarbij een bijdrage aan het slagen van projecten: inhoudelijk en procesmatig.

'Samen werken aan ontwerpkracht' de lessen uit de evaluaties

De Actieagenda Ruimtelijk Ontwerp 2017-2020 **'Samen werken aan ontwerpkracht'** heeft ertoe bijgedragen dat de aandacht voor ruimtelijk denken in de Nederlandse ontwikkelpraktijk verder is toegenomen. Er is – met de inzet van (nieuwe) ontwerpmethoden door diverse partijen – een bijdrage geleverd aan uiteenlopende maatschappelijke opgaven op alle schaalniveaus.

Wel bleek uit de evaluaties van deze agenda dat er teveel sprake was van 'losse' projecten die met een beperkt aantal betrokken partijen is uitgevoerd. De impact van deze projecten was daarom niet altijd even groot. Ook de zichtbaarheid en de impact van het geheel was minder dan gewenst.

In de nieuwe beleidsperiode pakken we daarom de uitdaging op om met nog meer partijen in een samenhangend programma te ontwerpen aan het Nederland van de toekomst. De opzet is ingrijpend gewijzigd. Het model met een beperkt aantal Lead Partners met eigen programma's wordt vervangen door een programma met vijf – open – actielijnen. Deze vormen samen een coherent programma onder de regie van de ministeries van BZK en OCW.

Het samen leren en zorgen voor aansprekende resultaten en een stevige impact spelen de komende jaren een zeer belangrijke rol. Om daarmee de invloed van het Actieprogramma Ruimtelijk Ontwerp 2021-2024 verder te vergroten en te verankeren in de samenleving.

2

Ruimte maken voor verandering

Er gaat de komende jaren in Nederland veel veranderen, in een snel tempo. De vraagstukken zijn urgent, ingrijpend, grootschalig en vaak met elkaar verweven. Denk aan het bouwen van een miljoen nieuwe woningen en de aansluiting op mobiliteitsnetwerken, het vinden van ruimte voor de opwekking van duurzame energie, de aanpassing aan een veranderend klimaat, de ontwikkeling van een circulaire economie en de omschakeling naar kringlooplandbouw.

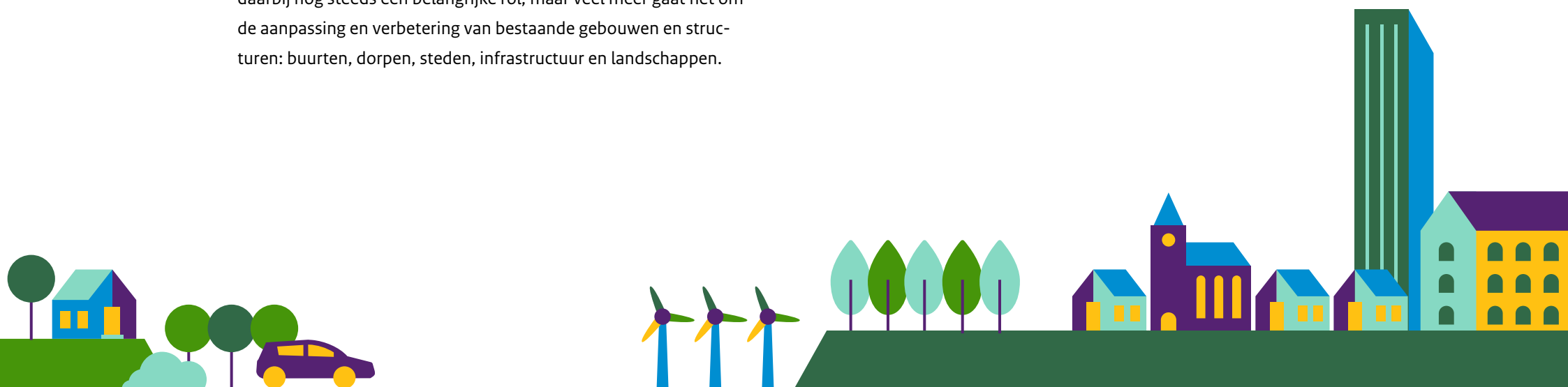
Ook op het gebied van zorg, onderwijs en bijvoorbeeld de gevolgen van smart technology spelen allerhande vragen. Hoe gaan we de fysieke ruimte organiseren, welke koppelkansen kunnen we benutten en zijn er functiecombinaties noodzakelijk? Al deze opgaven vragen meer ruimte dan beschikbaar is in ons land. Ze krijgen vorm op verschillende schaalniveaus: van de nationale hoofdstructuur via de regio's naar de lokale situaties.

De grote transities vinden plaats in onze directe omgeving. De kwaliteit hiervan heeft een grote invloed op ons dagelijks leven. Het gaat dan om hoe landschappen worden ontwikkeld en beheerd, steden en dorpen worden ingericht en gebouwen en de openbare ruimte vorm krijgen. Daarmee wordt de basis gelegd voor hoe we als samenleving functioneren: economisch, sociaal en cultureel.

De centrale opgave is nu om een balans te vinden tussen het vormgeven aan de grote transitie en het vergroten van de kwaliteit van onze leefomgeving. Het Rijk zet daar stevig op in met de Nationale Omgevingsvisie (NOVI). De NOVI onderscheidt vier prioriteiten waarbinnen de samenhangende ontwikkeling van de maatschappelijke opgaven direct verbonden wordt met de ambitie voor een aantrekkelijke en herkenbare leefomgevingskwaliteit en het versterken van ons erfgoed. Deze nationale inzet wordt ook internationaal onderschreven met de Verklaring van Davos die Nederland in 2018 ondertekende.

De recente discussie over stikstof laat zien hoe sterk de vier prioriteiten in de NOVI met elkaar verbonden zijn en hoe sterk de wisselwerking is tussen stad en land. Bovenal is duidelijk dat onze leefomgeving in de komende decennia ingrijpend en blijvend verandert. We krijgen hier allemaal mee te maken. Nieuwbouw speelt daarbij nog steeds een belangrijke rol, maar veel meer gaat het om de aanpassing en verbetering van bestaande gebouwen en structuren: buurten, dorpen, steden, infrastructuur en landschappen.

Nederland is de afgelopen eeuwen steeds opnieuw ingericht en dat heeft geleid tot een rijke erfenis aan gebouwd erfgoed en waardevolle cultuurlandschappen. Ze weerspiegelen de identiteit van Nederland. Met dit erfgoed gaan we zorgvuldig om. We houden het in stand en benutten het als inspiratie en aanknopingspunt voor doorontwikkeling of herbestemming.

De lat voor de komende jaren ligt hiermee hoog. Er ligt een geweldige uitdaging voor iedereen die werkt aan de ruimtelijke inrichting van ons land. Gezamenlijk moeten we de maatschappelijke opgaven die op ons afkomen goed en samenhangend laten ‘landen’ in de leefomgeving. Op een aantrekkelijke en voor de inwoners van Nederland herkenbare en door hen gewaardeerde wijze. De grote opgaven zijn alleen te realiseren wanneer dat in onderlinge samenhang gebeurt en ze met betrokkenen op alle schaalniveaus worden afgestemd. Er moeten keuzes worden gemaakt, want niet alles kan overal. Om tot gedragen keuzes te komen, is het belangrijk dat ruimtelijke kansen en consequenties in beeld komen.

Ruimtelijk ontwerp kan daar op allerlei manieren en op uiteenlopende momenten in de ‘keten’ – van het eerste initiatief tot en met het beheer – een effectieve en verbindende bijdrage aan leveren.

De Verklaring van Davos

De Verklaring van Davos van de Raad van Europa uit 2018 is mede door Nederland ondertekend. Deze schetst een zorgwekkende ontwikkeling van de omgevingskwaliteit in Europa. Er is sprake van ‘karakterloze bouwwerken, het ontbreken van ontwerpwaarden, de afwezige zorg voor duurzaamheid, de toename van gezichtsloze ongebreidelde stadsuitbreiding en onverantwoord gebruik van de grond, de achteruitgang van de historische structuur en het verlies van regionale tradities en identiteit.’

De Verklaring zet daarom in op het verbeteren van de Baukultur in Europa. De onvertaalde term Baukultur laat zich omschrijven als de wijze waarop kwaliteit van de leefomgeving tot stand wordt gebracht bij activiteiten die de gebouwde omgeving veranderen. Hiertoe behoren zowel bestaande gebouwen, waaronder monumenten en andere cultuurhistorische elementen, als het ontwerp en de bouw van hedendaagse gebouwen, infrastructuur, openbare ruimten en landschappen.

De oproep in de Verklaring van Davos voor een kwalitatief hoogstaande Baukultur richt zich op het onder de aandacht brengen van urgentie bij belanghebbenden, het voeren van beleid op het cultuurgerichte begrip Baukultur en het in de geest daarvan aanjagen van concrete maatregelen en acties.

Meer lezen? De Verklaring van Davos is te vinden op www.cultureelerfgoed.nl > Publicaties > trefwoord ‘Davos’.

De Nationale Omgevingsvisie (NOVI)

De NOVI benoemt vier strategische prioriteiten:

- 1.** Er igt een grote opgave om ruimte te vinden voor **klimaatadaptatie en de energietransitie**. De impact van klimaatverandering op onze dagelijkse leefomgeving neemt door weersextremen toe. Ook de uitdaging om droge voeten te houden, wordt steeds groter door zeespiegelstijging, bodemdaling en overstromingsrisico's. De overgang van fossiele naar hernieuwbare energie zorgt voor een ruimteclaim en de zoektocht naar slimme ruimtelijke combinaties, zowel boven- als ondergronds.
- 2.** Om internationaal concurrerend te blijven, is een **duurzaam economisch** groeipotentieel van onze stedelijke regio's van groot belang. Dit vraagt een innovatief vestigingsklimaat met een optimale ruimtelijke afstemming van wonen, werken en verplaatsen. En om een kwalitatief hoogwaardige leefomgeving met voldoende voorzieningen voor bewegen, recreëren, ontmoeten en ontspannen. De bevolking groeit, concentreert zich in de steden en wordt ook ouder.
- 3.** We werken aan **sterke en gezonde steden en regio's**, waarin de ruimtelijke opgave, bijvoorbeeld de woningbouwopgave in relatie tot de bereikbaarheid, en sociaal-maatschappelijke opgaven op bijvoorbeeld het vlak van onderwijs en zorg in samenhang worden benaderd. De corona-pandemie maakt indringend duidelijk hoezeer deze opgaven met elkaar verweven zijn. Dit vraagt om afstemming en integratie van opgaven in ruimte en tijd op zowel het regionale schaalniveau als op de vierkante meter.
- 4.** Er wordt gewerkt aan de **toekomstbestendige ontwikkeling van het landelijk gebied**, met een nieuw perspectief voor de Nederlandse landbouwsector als koploper in de duurzame kringlooplandbouw. Het tegengaan van bodemdaling en investeren in biodiversiteit zijn hierbij van groot belang.

Meer lezen? De actuele versie van de NOVI is te vinden op www.denationaleomgevingsvisie.nl.

3

Investeren in ontwerpkracht

Ruimtelijk ontwerp verbindt door te verbeelden. Ruimtelijk ontwerp biedt bij uitstek mogelijkheden om meer inzicht te krijgen in de ruimtelijke aspecten van maatschappelijke opgaven. Het is een instrument om de impact van vaak abstracte opgaven op straat-, buurt-, stads- en landschapsniveau concreet te maken. Ontwerp is tegelijkertijd ook meer dan verbeelden. Een ontwerpproces stelt ons in staat om gewenste situaties en de acties die nodig zijn om daar te komen te verkennen en op haalbaarheid en draagvlak te onderzoeken. Ontwerp maakt een (co)creatief proces mogelijk waarin opgaven en oplossingen in iteratieve stappen steeds dichterbij elkaar kunnen komen.

Ontwerpend onderzoek bevordert de samenwerking van partijen bij vaak complexe inrichtingsprojecten. De inzet van ruimtelijk ontwerp zorgt ervoor dat opgaven worden verbonden, belangen en verwachtingen worden gebundeld en de neuzen van alle betrokken partijen dezelfde kant op komen te staan. Het ontwerp zorgt tevens voor continuïteit in het planproces. Het legt de ambities vast en de uitwerking daarvan in concrete plannen. Aan de hand hiervan kunnen de betrokken partijen steeds toetsen of de oorspronkelijke doelen nog in overeenstemming zijn met de uiteindelijke oplossing.

Op alle schaalniveaus – van lokaal tot nationaal – zijn er vraagstukken die om ontwerpkracht vragen. De kunst is daarbij om uiteenlopende ruimtevragers te verbinden en ‘koppelkansen’ te benutten. Zo wordt het geheel meer dan de som der delen. Doordat opdrachtgevers en ontwerpers gezamenlijk het ruimtelijk ontwerp inzetten voor deze kwesties worden de mogelijke keuzes zichtbaar. Dat geldt ook voor de gevolgen voor de inrichting van onze leefomgeving. Met ruimtelijk ontwerp kunnen we gezamenlijk de bestaande situatie analyseren en daaruit de brug slaan naar de nieuwe opgaven van transformatie en nieuwbouw.

De vraag is dan: zijn opdrachtgevers en ontwerpers hier momenteel toe in staat? Hebben we voldoende capaciteit en gevoel voor urgentie om ontwerp effectief in te zetten? De omvang en complexiteit van de opgaven vraagt hoe dan ook om een beleid dat inzet op de versterking van onze ontwerpkracht.

Tegelijkertijd kunnen we niet om de feiten heen. Nederland heeft weliswaar een indrukwekkende traditie op dit vlak, maar er is de afgelopen jaren veel kennis en kunde verdwenen. Gezien de omvang en de urgentie van de opgaven waar we voor staan, concludeert het Rijk dat er een grote behoefte bestaat aan een verdere professionalisering.

Door te investeren in ontwerpkracht ontwikkelen ontwerpers hun vaardigheden en groeit het aantal ontwerpers dat ontwerpkracht voor uiteenlopende maatschappelijke opgaven kan inzetten.

Net zo goed worden opdrachtgevers aan publieke en private zijde zich nog beter bewust van de kansen om het ruimtelijk ontwerp in te zetten. Zij krijgen de instrumenten aangereikt om in hun dagelijkse praktijk in te zetten, op een manier die complexe projecten verder brengt.

Bij de uitvoering van dit Actieprogramma blijven we bij het thema ‘investeren in ontwerpkracht’ twee aspecten goed volgen en onder de aandacht brengen. De rapportages van het College van Rijksadviseurs (CRa) en de Raad voor Cultuur over de stand van zaken in de ruimtelijke ontwerpsector zullen ons steeds informeren en adviseren over de feitelijke ontwikkelingen. Een deel van de adviezen uit het recente rapport hebben we verwerkt in dit programma.

Daarnaast is het van belang om de versterking van de ontwerpkracht in verbinding te blijven zien met de toegenomen publieke belangstelling voor kwaliteit. Cultuurverandering is daarbij een belangrijke maar tevens lastig te realiseren voorwaarde. Een publieke dialoog over de nationale bouwcultuur is daarom essentieel.

Ontwerp, ruimtelijk ontwerp en ontwerpend onderzoek wat verstaan we hieronder?

Dit Actieprogramma stimuleert de inzet van ruimtelijk ontwerp. In de praktijk worden ook diverse andere begrippen gebruikt – al dan niet naast elkaar of als synoniem. Voorbeelden zijn ‘design thinking’, ‘ontwerpend onderzoek’ of ‘onderzoekend ontwerp’. Het zijn begrippen die soms net even andere accenten leggen en door elkaar gehanteerd worden. Vaak zien we wel een krachtige rode draad. Namelijk dat opdrachtgevers, overheden, ontwerpers en andere betrokken partijen ontwerpvaardigheden- en technieken inzetten om te zorgen voor breder draagvlak en meer samenhangende oplossingen. Betere plannen en strategieën ontstaan op basis van een ruimtelijke en integrale invalshoek. Dit in samenhang met de creativiteit om functiecombinaties en de gevolgen van plannen te kunnen zien en ingewikkelde opgaven inzichtelijk te maken met visuele technieken.

Traditioneel was het zo dat de opdrachtgever het programma van eisen opstelde – binnen de kaders die door de overheid waren gesteld – waarna de ontwerper een ontwerp maakte dat vervolgens werd gerealiseerd. Tegenwoordig lopen die werelden veel meer door elkaar heen. We kunnen stellen dat ruimtelijk ontwerp inmiddels in alle fasen van een project wordt ingezet en door alle partijen die daarbij zijn betrokken. Daarmee is ruimtelijk ontwerp ook niet meer ‘sec’ aan het ambacht van ontwerpers verbonden. Ook een opdrachtgever kan bijvoorbeeld inschattingen en keuzes maken op basis van een eigen ruimtelijk bewustzijn. Wel is het zo dat ontwerpers over veel vaardigheden op dit punt beschikken

en die de laatste jaren ook stelselmatig hebben uitgebreid. Zo analyseren ontwerpers bestaande situaties, brengen zij mogelijke scenario’s voor de (her)ontwikkeling in beeld en maken zij de gevolgen voor de omgeving inzichtelijk. Dat alles met behulp van ‘ouderwetse’ schetsen en tekeningen maar ook steeds vaker met nieuwe methoden en technieken, van infographics tot en met virtual reality.

Het ruimtelijk ontwerp helpt bij het begin van een project om de opgave scherp te krijgen: wat zijn de eigenschappen van de plek, welke functies moeten hier een plaats krijgen, welke belangen spelen een rol? En vaak ook: wat is de vraag ‘achter’ de vraag? Vervolgens heeft het ontwerp een belangrijke rol in het op één lijn krijgen van alle betrokkenen. Het kan ingezet worden in processen van co-creatie en participatie: iedereen kan erover meepraten, waardoor het ontwerp van nieuwe inzichten wordt voorzien en zo wordt ‘verrijkt’. Ook maakt het ontwerp de gevolgen van bepaalde standpunten en keuzes duidelijk, wat aanleiding kan zijn tot programmatisch bijsturen. Richting de uitvoering wordt het ontwerp bijvoorbeeld ingezet om anderen te enthousiasmeren en te verleiden ook mee te doen in het geheel. In die zin is het ruimtelijk ontwerp een onmisbaar gereedschap in de huidige wereld van project- en gebiedsontwikkeling, in de bestaande dorpen en steden en daarbuiten.

Ruimtelijke ontwerpsector in Nederland

De rapportage **'Ruimte in Transitie'** onderzoekt jaarlijks de ontwikkelingen in de ontwerpsector en doet hier aanbevelingen voor. In de eerste jaar-rapportage (verschenen voorjaar 2020) staan de volgende, met een ruime aandacht voor het ruimtelijk ontwerp:

1. Versterk de lopende en toekomstige regionale uitvoeringsprogramma's met ontwerpend onderzoek.
2. Ontwikkel meerjarige, krachtige onderzoeks- en stimulerings-programma's over urgente maatschappelijke opgaven.
3. Versterk de voorbeeldfunctie van het Rijk voor wat betreft een brede uitvraag aan ruimtelijk ontwerpers en de bevordering van een open selectiecultuur.
4. Onderzoek de mogelijkheden van werkwijze van de Vlaamse 'Open Oproep' voor Nederland.

5. Ontwikkel een visie op de veranderende rol van de architect, in relatie tot het regulier onderwijs, de vier disciplines in beroepservingsperiode (BEP), life long learning en de veranderende maatschappelijke opgaven.
6. Stimuleer multidisciplinaire kennisontwikkeling tussen de ruimtelijke ontwerpdisciplines en samenwerking in de keten ('cross overs').

De rapportage **'Ruimte in Transitie'** is opgesteld door Atelier Rijksbouwmeester samen met Bureau Architectenregister, BNA (Branchevereniging voor Nederlandse Architectenbureaus), BNI (Beroepsvereniging Nederlandse interieurarchitecten), BSNP (Beroepsvereniging van Nederlandse stedenbouwkundigen en planologen), NVTL (Nederlandse vereniging voor tuin en landschaps-architectuur) en het Stimuleringsfonds Creatieve Industrie.

Meer lezen over 'Ruimte in Transitie'? De rapportage is te vinden op www.collegevanrijksadviseurs.nl > Adviezen & Publicaties > trefwoord 'jaarrapportage'.

4

Actie- programma Ruimtelijk Ontwerp 2021 - 2024

Het Actieprogramma Ruimtelijk Ontwerp 2021-2024 is geworteld in het besef dat de afgelopen jaren het omgevingsbeleid en het cultuur- en erfgoedbeleid van het Rijk steeds meer zijn vervlochten. We bouwen hier nu op voort met een versterkte samenwerking tussen departementen, andere overheden, publieke en private partijen. Daarbij richten we ons op het beter en breder inzetten van ruimtelijk ontwerp voor de grote maatschappelijke opgaven op alle schaalniveaus. Het Actieprogramma maakt daarbij gebruik van de positieve ontwikkeling die de afgelopen jaren is ingezet door het Rijk en door anderen. Een ontwikkeling waarbij in toenemende mate het belang van ruimtelijk ontwerp door de hele ‘keten’ – van opdracht tot en met beheer – wordt onderkend.

Het Actieprogramma Ruimtelijk Ontwerp is een programma onder de Nationale Omgevingsvisie (NOVI). Het draagt daarmee bij aan de ambitie voor een integrale, gebiedsgerichte aanpak van omgevingsvraagstukken en het versterken van de kwaliteit van de leefomgeving. Ambitie en realisme gaan daarbij hand in hand. Het Actieprogrammamoet moet gezien worden als stimuleringsbeleid. Binnen de beschikbare financiële mogelijkheden investeren we in ontwerpkracht. We ondersteunen een groot aantal initiatieven om ontwerp effectief in te zetten, maken de resultaten voor een breed publiek zichtbaar en bieden inzicht in de meerwaarde voor beleid en uitvoering. We verbreden en verbeteren kennis, kunde en capaciteit.

We kiezen voor een actiegerichte aanpak. Het Actieprogramma is opgedeeld in vijf actielijnen, die samen één programma vormen. Ze brengen ieder voor zich de realisatie van de doelstelling ‘beter en breder’ dichterbij.

De vijf actielijnen zetten in op:

- 1.** een breed gedragen en dynamische ontwerpagenda.
Deze beschrijft op welke thema's ontwerp een belangrijke meerwaarde kan leveren en daarmee kan bijdragen aan de prioriteiten van de NOVI;
- 2.** de eigen ‘voorbeeldige’ inzet van het Rijk, onder meer als (mede-) opdrachtgever bij programma's en projecten;
- 3.** het stimuleren van regionale en lokale initiatieven die gericht zijn op het experimenteren met innovatieve ontwikkel- en ontwerppraktijken;
- 4.** het versterken van competenties, kennis en kunde rondom opdrachtgeverschap en de inzet van ontwerpers;
- 5.** het voeren van een ontwerpdialogoog. Dit betreft het organiseren van het gesprek en het bieden van een podium om ervaringen breed te delen, nieuwe doelgroepen te bereiken en (bij) te sturen op de impact van de acties.

De actielijnen worden in de volgende hoofdstukken op hoofdlijnen beschreven. Daarbij wordt steeds een onderscheid gemaakt tussen ambities en concrete acties. De ambities schetsen de situatie waar we naar toe willen werken. De acties geven de concrete inspanningen aan die we met de beschikbare middelen kunnen plegen.

De vijf actielijnen zijn gebaseerd op drie uitgangspunten. Voorop staat het ondersteunen van een inspirerende en concrete inzet van ruimtelijk ontwerp. Binnen de eisen van een effectieve en efficiënte inzet van middelen richten we ons daarbij op alle schaalniveaus en op alle urgente opgaven in de fysieke leefomgeving. Zo dragen we met dit beleid concreet bij aan samenhangende ontwerp oplossingen op nationaal, regionaal en lokaal schaalniveau. Deze maken Nederland als geheel sterk, herkenbaar en aantrekkelijk en worden door de samenleving gedragen en gewaardeerd.

Ten tweede willen we stimuleren dat de kennis en ervaring die wordt opgedaan met de inzet van ruimtelijk ontwerp wordt gebundeld en breed gedeeld. Zo bouwen we aan een actief netwerk waarbinnen kennis wordt gedeeld en een voortdurende reflectie plaatsvindt op het eigen handelen. Dit zorgt ervoor dat partijen leren van elkaar en bewezen oplossingen ook elders kunnen worden toegepast.

Ten derde hebben we aandacht voor de ontwikkeling van de competenties die vereist zijn om ruimtelijk ontwerp effectief in te zetten. De kwaliteit van het opdrachtgeverschap – bij overheden en private (markt)partijen – en de professionalisering van ontwerp worden in samenhang gezien en versterkt. Dit borgt de potentie van het ruimtelijk ontwerp om een analyserende en verbindende rol te spelen in onze samenleving en zo projecten verder te brengen.

De ministeries van OCW en BZK sturen het gehele Actieprogramma aan en zijn verantwoordelijk voor de samenhang tussen de verschillende actielijnen. Binnen de actielijnen spelen verschillende belanghebbenden een belangrijke rol: zowel opdrachtgevers als partijen uit het ontwerpveld. De aanjaagfunctie van het Actieprogramma bewijst pas zijn kracht indien verbindingen tussen betrokken partijen worden gelegd en samenwerking plaatsvindt.

5

Actielijn 1 De ontwerpagenda

Ambitie

Er bestaat bij overheden, belanghebbenden en ontwerpsector een gedragen en gedeeld beeld over de mogelijkheden om ontwerp te verbinden met de urgente opgaven in de leefomgeving. Tevens bestaat er inzicht in de relevante onderzoeks- en uitvoeringstrajecten waarbij ontwerp wordt ingezet, in de inhoudelijke resultaten en in de aantoonbare meerwaarde.

Ontwerp wordt de laatste jaren steeds vaker ingezet voor urgente maatschappelijke opgaven. Lokaal, regionaal en (inter)nationaal draagt ontwerp bij aan integrale gebiedsontwikkeling en strategieontwikkeling. Voorbeelden zijn de energietransitie, klimaatadaptatie en duurzame verstedelijking.

Een goed overzicht ontbreekt echter. Ook zijn initiatiefnemers vaak weinig bekend met de resultaten van andere projecten of programma's. Hierdoor blijven kansen onbenut en wordt de meerwaarde van ontwerp onvoldoende zichtbaar gemaakt. De bundeling en uitwisseling van kennis en ervaring maakt de doorontwikkeling van ruimtelijke concepten, samenwerking en inspiratie mogelijk.

De Nationale Omgevingsvisie (NOVI) biedt de basis voor een concrete vertaling van de urgente maatschappelijke opgaven in specifieke ontwerpvoorstellen, gebiedsgericht of thematisch. We merken in het werkveld een grote behoefte aan een gedeelde agenda die de mogelijke en gerealiseerde bijdragen van ontwerp scherper in beeld brengt.

Een gedeelde agenda biedt een kompas voor partijen die samenwerking zoeken en laat de verbinding zien tussen lokale, regionale en (inter)nationale ontwerpvoorstellen. Overzicht en inzicht bevorderen de samenhang en brengen focus aan. Alle betrokken partijen kunnen daar hun voordeel mee doen, bij lopende en nieuwe projecten.

Acties

De ministeries van BZK en OCW nemen het initiatief voor een Ontwerpagenda die inzicht biedt in een representatieve selectie van programma's en projecten waarbij ontwerp succesvol en inspirerend wordt ingezet. We betrekken hierbij vertegenwoordigers van andere overheden, belanghebbenden en de ontwerpsector. De Ontwerpagenda wordt breed gedeeld en jaarlijks geactualiseerd.

De Ontwerpagenda geeft concreet invulling aan de gewenste vertaalslag van maatschappelijke opgaven in ontwerpvoorstellen, daarbij inspeland op nieuwe ontwikkelingen. Andersom koppelt de Ontwerpagenda de resultaten van de ontwerptrajecten expliciet terug naar de prioriteiten van de NOVI. We willen met de ontwerpagenda een breed publiek bereiken.

De inhoud van de Ontwerpagenda zal bestaan uit drie onderdelen:

1. de uitwerking van de vier prioriteiten en de drie afwegingsprincipes uit de NOVI in concrete ontwerp vraagstukken. Voortschrijdend inzicht van de betreffende thematische en gebiedsgerichte opgaven wordt hierin verwerkt;
2. een overzicht van lopende en afgeronde ontwerptrajecten en de inhoudelijke resultaten die daarbij zijn geboekt. Daarbij wordt breder gekeken dan alleen de resultaten die zijn gerealiseerd vanuit het Actieprogramma;
3. presentatie van de concrete toegevoegde waarde van het ruimtelijk ontwerp, in de vorm van ruimtelijke concepten en methoden die kunnen dienen als inspirerende voorbeelden .

Bij het opstellen en actualiseren van de agenda werken BZK en OCW nauw samen met de andere departementen en met betrokkenen binnen en buiten de ruimtelijke ontwerpsector. Denk bijvoorbeeld aan de branche- en beroepsorganisaties van ruimtelijk ontwerpers en de koepelorganisaties van provincies, gemeenten en andere opdrachtgevers. Maar ook aan de onderzoeks- en onderwijsinstellingen die relevant zijn voor ruimtelijk ontwerp; zij zorgen voor onafhankelijke reflectie.

De Ontwerpagenda wordt jaarlijks geactualiseerd en verschijnt in september. De Ontwerpagenda biedt voor een breed publiek inzicht in de belangrijkste ontwerp opgaven.

6

Actielijn 2 Goed opdrachtgeverschap bij het Rijk

Ambitie

Het Rijk zet ruimtelijk ontwerp structureel, effectief en zichtbaar in bij nationale programma's en rijksprojecten die bijdragen aan een integrale gebiedsontwikkeling. Het Rijk geeft hiermee invulling aan goed opdrachtgeverschap en is een voorbeeld voor andere partijen.

Onmiskenbaar heeft het Rijk de afgelopen jaren ruimtelijk ontwerp vaker ingezet. Dat gebeurde veelal op basis van ad hoc initiatieven. De inzet van ruimtelijk ontwerp is echter nog te weinig zichtbaar en continu. Tevens is de uitwisseling van resultaten en ervaring beperkt. Gezien het grote aantal projecten, de omvang van de opgaven en het integrale karakter van de opgaven is een verdere impuls nodig.

Het Rijk heeft een voorbeeldrol en zou ruimtelijk ontwerp allereerst structureel moeten inzetten bij nationale programma's die worden uitgevoerd in het kader van het Omgevingsbeleid of waarbij de opgaven een ruimtelijke component hebben. De ambities van de Nationale Omgevingsvisie (NOVI) zijn groot en de maatschappelijke vraagstukken urgent en complex. De inzet van ruimtelijk ontwerp biedt mogelijkheden om initiatieven op lokaal, regionaal en (inter) nationaal niveau te verbinden. Zo neemt de samenhang in de aanpak toe en ontstaan koppelkansen.

Ook is het Rijk zelf 'bouwheer'. Onze 'bouwende' departementen geven opdrachten aan diverse Rijks- en uitvoeringsdiensten, zoals het Rijksvastgoedbedrijf, de Rijksdienst voor Ondernemend Nederland, de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Staatsbosbeheer en Rijkswaterstaat. Hier ligt een kans om de structurele inzet van ontwerp binnen de eigen ontwikkelprocessen en uitvoeringsprojecten te versterken. De inzet van ontwerp kan worden ingevuld door externe advies- en ontwerp bureaus of door eigen ontwerpers bij de verschillende uitvoeringsdiensten;

Het Rijk heeft aldus direct invloed op de bouw van nationale hoofdstructuren en op de ontwikkeling en het beheer van gebouwen en gebieden in Rijkseigendom. Daarnaast is er een indirecte beïnvloeding mogelijk via bijvoorbeeld de subsidievoorwaarden in regelingen (o.a. Gemeenschappelijk landbouwbeleid, Rijkscoördinatieregeling) en de uitwerking van wet- en regelgeving (zoals bij de aanpak van stikstof).

Acties

De ministeries van BZK en OCW komen via interdepartementale samenwerking tot een meer structurele, effectieve en zichtbare inzet van ontwerp. Hierbij wordt gebruik gemaakt van zowel bestaande als nieuw te ontwikkelen instrumenten. Het College van Rijksadviseurs en afspraken met 'koplopers' staan daarin centraal. Een interdepartementaal platform en een handreiking zorgen vervolgens voor verbinding.

Voor het versterken van goed opdrachtgeverschap bij het Rijk zijn verschillende instrumenten voorhanden of op korte termijn ontwikkeld worden. Van belang daarbij is dat die instrumenten in samenhang worden ingezet.

Twee instrumenten vormen daarbij de basis:

- 1.** We verzoeken het College van Rijksadviseurs (CRa) om ook in deze beleidsperiode met de inzet van ontwerp het 'ruimtelijk denken' bij de actuele maatschappelijke opgaven te stimuleren. Om daarmee een integrale en innovatieve aanpak van de opgaven te bevorderen. We vragen het CRa hierbij om een actieve rol te vervullen in het adviseren over de invulling van het goede opdrachtgeverschap bij het Rijk en een professioneel hoogwaardige inzet van ruimtelijk ontwerp in rijksprojecten en nationale programma's.
- 2.** We maken afspraken met een aantal trekkers van grote – veelal interdepartementale – projecten en programma's om ontwerp structureel in te zetten goed opdrachtgeverschap te stimuleren. Deze projecten en programma's krijgen daarmee een kop-loperfunctie. De afspraken zullen betrekking hebben op onder andere de aanbestedingsvormen, aansturing, verwachtingsmanagement en het zichtbaar maken van de inhoudelijke resultaten en meerwaarde voor proces en draagvlak. In ieder geval komen er afspraken met betrekking tot de Nationale Omgevingsagenda's, de NOVI-gebieden en Agenda Stad voor de City Deals. Ook verkennen we met de stakeholders van het Nationaal Programma Landelijk Gebied, het programma ONS Landschap en de Regionale Verstedelijkingsstrategieën welke afspraken mogelijk zijn.

Het College van Rijksadviseurs

Het College van Rijksadviseurs (CRa) bestaat sinds 2004 en adviseert het Rijk over actuele maatschappelijke opgaven. Het college bestaat uit de Rijksbouwmeester (voorzitter) en twee Rijksadviseurs voor de Fysieke Leefomgeving. Het CRa stelt een vierjarige agenda op en jaarlijks komt in overleg met de departementen een selectief en flexibel werkprogramma tot stand. Het werkprogramma omvat specifieke (inter)departementale opgaven en projecten. Met de inzet van ontwerp stimuleert het CRa het 'ruimtelijk denken' bij de maatschappelijke opgaven en bevordert ze een integrale en innovatieve aanpak. Het CRa signaleert ontwikkelingen en stimuleert kennisoverdracht vanuit het Rijk naar andere overheden, de beroepspraktijk, het onderwijs, stakeholders en vice versa.

Twee andere instrumenten kunnen deze inzet versterken en verbinden:

- 1.** We ontwikkelen een Handreiking Ruimtelijk Ontwerp.
Essentieel is dat de inzet van het ruimtelijk ontwerp wordt verankerd in het gehele proces dat Rijksprogramma's en –projecten doorlopen: van de eerste analyse via de uitvraag aan de markt tot en met de exploitatie en het beheer. In al deze fasen wordt ruimtelijk ontwerp ingezet, ook om de ambities goed te kunnen bewaken richting de uitvoering. We stellen in interdepartementaal een Handreiking Ruimtelijk Ontwerp op, vergelijkbaar met de aanpak in het Meerjarenprogramma Infrastructuur, Ruimte en Transport (de zogenoemde MIRT-spelregels). De handreiking geeft aan op welke momenten in het proces (en op welke manier) ruimtelijk ontwerp het beste kan worden ingezet;
- 2.** We richten een interdepartementaal platform op om informatie uit te wisselen over lopende en voorgenomen inzet van ontwerp. Samen onderzoeken we hoe het ontwerp beter geborgd kan worden en verbinden we de ervaringen en inhoudelijke resultaten.

De inzet van deze vier instrumenten versterkt de samenwerking binnen het Rijk en de kwaliteit van de inzet van ruimtelijk ontwerp. Al doende wordt daarmee de zichtbaarheid van ontwerpkracht verder vergroot. De grote projecten en programma's kunnen daarmee koploper en ambassadeur zijn in het bereiken van de geformuleerde ambitie.

Ontwerpkracht en City Deals

In Agenda Stad werken steden, maatschappelijke partners en rijksoverheid samen aan innovatie van Nederlandse steden. Dit gebeurt in de vorm van City Deals. De inzet van ontwerpkracht vervult hierin steeds vaker een belangrijke rol; zowel bij projecten binnen het ruimtelijk als het sociaal domein.

Met het 'Loket Ontwerpkracht' biedt Agenda Stad een instrument dat de inzet van ontwerp bij City Deals stimuleert, faciliteert en integreert. De komende (pilot)periode zet het loket in op de City Deals die deel uitmaken van de Nationale Omgevingsvisie: de City Deals Slimme Stad, Ruimte voor Lopen en Openbare Ruimte. Bij de City Deal Openbare Ruimte vormt een intern ontwerpatelier een vast element in de procesaanpak om de verschillende activiteiten en resultaten van onderzoeken met elkaar te verbinden.

Het 'Loket Ontwerpkracht' biedt een groeimodel. Daarmee is ook een verbreding naar andere City Deals en/of andere formules zoals Woondeals en Regio Deals mogelijk. Als een van de koploperprojecten in dit Actieprogramma draagt het 'Loket Ontwerpkracht' bij aan de structurele inzet van ontwerp bij de Rijksoverheid en medeoverheden (gemeenten, provincies en waterschappen).

7

Actielijn 3 Inzet ontwerp bij lokale en regionale initiatieven

Ambitie

Bij regionale en lokale initiatieven wordt ontwerp ingezet voor een integrale aanpak van maatschappelijke opgaven in de fysieke leefomgeving. Ontwerp stelt samenwerkende partijen in staat innovatieve oplossingsrichtingen te vinden en uit te voeren. Er zijn mogelijkheden om initiatieven te ondersteunen met cofinanciering en kennisuitwisseling.

Er bestaat bij regionale en lokale overheden, marktpartijen en andere bij de leefomgeving betrokken partijen een grote behoefte om samen te werken aan de complexe ruimtelijke opgaven van deze tijd. Zij staan voor de uitdaging om urgente maatschappelijke vraagstukken integraal en in dialoog met elkaar op te pakken. Het ruimtelijk ontwerp stelt hen in staat een wenkend toekomstperspectief te ontwikkelen én concrete eerste stappen te zetten in het heden.

Juist bij een interdisciplinaire samenwerking tussen verschillende domeinen van de fysieke leefomgeving kan ruimtelijk ontwerp een verbindende en inspirerende rol vervullen. We bevorderen kansen om op lokaal en regionaal niveau met de inzet van ontwerpkracht de integrale aanpak van ruimtelijke transitieopgaven te bevorderen en daarmee een concrete bijdrage te leveren aan de kwaliteit van de leefomgeving. Op dit schaalniveau kunnen nieuwe initiatieven verschil maken en ruimte geven aan nieuwe ontwerppraktijken voor gebiedsontwikkeling.

Voor veel initiatiefnemers betekent dit een verkenning van werkwijzen. Overheden en belanghebbenden gaan vanuit een andere rol met elkaar het experiment aan. Ze verkennen met elkaar opgaven, ontwikkelen samen perspectieven, maken keuzes en bepalen een gezamenlijke uitvoeringslijn met voldoende flexibiliteit.

Veelal kunnen deze initiatieven vanuit het Rijk met een kleine ondersteuning daadwerkelijk van start gaan. Naast cofinanciering zijn kennisdeling, intervisie en het bieden van een nationaal podium van doorslaggevende betekenis om tot concrete actie over te gaan en initiatieven in beweging te krijgen.

Acties

De ministeries van BZK en OCW bieden een vierjarig stimuleringsprogramma voor regionale en lokale initiatieven die een concrete bijdrage kunnen leveren aan de ontwikkeling van nieuwe interdisciplinaire ontwerpen en ontwikkelpraktijken. Het stimuleringsprogramma bestaat uit meerdere werklijnen die de breedte van de strategische omgevingsthema's dekken.

De ministeries van BZK en OCW ondersteunen de regionale en lokale initiatieven met een stimuleringsprogramma op basis van het instrument van de 'Open Oproep'. De uitvoering van het programma wordt belegd bij het Stimuleringsfonds Creatieve Industrie. Zo bieden we een centraal loket waar partijen financiële en inhoudelijke ondersteuning kunnen krijgen.

De Open Oproep agendeert specifieke opgaven onder een gericht publiek. Partijen binnen en buiten de ontwerpsector worden uitgenodigd om nieuwe samenwerkingen aan te gaan, gericht op de verkenning van specifieke opgaven bij gebiedsontwikkeling. De Open Oproep vraagt om commitment en inzet van alle partijen binnen een nieuwe samenwerking. Deze samenwerking is gericht op het gemeenschappelijk belang en rust op een substantiële inzet van alle partijen.

Partijen nemen de ruimte om samen te verkennen en te experimenteren, van de verdieping van opgaven tot en met de ontwikkeling en het testen van ruimtelijke ontwerpvoorstellen en -strategieën

Het programma start op 1 januari 2021 en kent een aantal thematische leer- en ontwikkellijnen. Jaarlijks wordt een aantal open oproepen uitgeschreven in meerdere tranches waarop kan worden ingeschreven door ruimtelijke ontwerpers in samenwerking met regionale en lokale overheden, bedrijven, maatschappelijke organisaties en/of onderwijsinstellingen. Daarbij worden eisen gesteld aan de inzet van het ruimtelijk ontwerp en aan de manier waarop de resultaten worden gedeeld. De aanvragen voor ondersteuning worden beoordeeld door een onafhankelijke commissie.

Naast het uitschrijven van de Open Oproepen is het Stimuleringsfonds Creatieve Industrie per leer- en ontwikkellijn ook verantwoordelijk voor de uitvoering van een aantal activiteiten die de impact versterken, zoals kennisdeling en het zichtbaar maken van de resultaten.

Het Stimuleringsfonds Creatieve Industrie wordt door een externe programmaraad geadviseerd over het programma. Daarnaast adviseren verschillende expertgroepen bij de opzet en uitvoering van de leer- en ontwikkellijnen.

Op basis van het voorliggende beleidskader van het Actieprogramma stelt het Stimuleringsfonds Creatieve Industrie een vierjarig programmaplan op. Dit beschrijft op hoofdlijnen het instrument van de Open Oproep voor de ondersteuning van regionale en lokale partijen. Met jaarplannen wordt ingespeeld op urgente vraagstukken en ontwikkelingen.

8

Actielijn 4 Versterken van competenties

Ambitie

Opdrachtgevers en ontwerpsector ontwikkelen en onderhouden hun competenties om ruimtelijk ontwerp effectief in te zetten. Er zijn instrumenten beschikbaar om opdrachtgevers en ontwerpers daarin te ondersteunen.

De meerwaarde van ontwerp is groter wanneer opdrachtgevers en ontwerpers over de juiste competenties beschikken. Een effectieve inzet van ontwerp is sterk afhankelijk van de wijze waarop de ontwerp vragen zijn geformuleerd, de aanbestedingsprocedure is opgezet en de inzet van ontwerp wordt aangestuurd en uitgevoerd. Voor veel opdrachtgevers is de inzet van ontwerp een incidentele aangelegenheid. Vooral op lokaal niveau is er behoefte aan kennis om ruimtelijk ontwerp effectief in te zetten. Partijen willen bijvoorbeeld weten hoe zij de ontwerp vraag het beste kunnen formuleren. Of hoe zij om kunnen gaan met de transformatie van een gebied waarbij kenmerken en identiteit van de plek centraal staan.

Ook ontwerpers moeten hun competenties verder ontwikkelen. Zo vraagt bijvoorbeeld het werken met 'co-creatie' om specifieke vaardigheden, ervaring en de inzet van methoden en technieken. Ontwerpers willen tevens meer weten van het functioneren in complexe projecten en gebiedsontwikkelingen en van het doen van ontwerpend onderzoek. Zij zoeken bij voorbeeld naar kennis over het duurzaam ontwikkelen met erfgoed of het hanteren van verschillende innovatieve onderzoeks- en ontwerpmethoden. Ook kunnen we denken aan het vergroten van het inzicht van ontwerpers in strategische competenties, bestuurlijke processen, beleidsontwikkeling en de werking van het omgevingsbeleid.

Verder is het van belang om aandacht te hebben voor de goede relatie tussen opdrachtgevers en ontwerpers. Eerlijke competities en goede aanbestedingstrajecten zijn in het belang van zowel opdrachtgevers als ontwerpers.

De rol van het onderwijs en voortdurende bijscholing spelen hierbij een belangrijke rol. Met name voor startende ontwerpers zouden er mogelijkheden moeten zijn om betrokken te kunnen zijn bij complexe (gebieds-)opgaven. Om ervaring op te doen binnen een consortium met een interdisciplinaire aanpak of om een specifiek onderdeel te verzorgen waar vooral een frisse blik gewenst is.

Acties

De ministeries van BZK en OCW nemen het initiatief om met andere overheden, stakeholders en de ontwerpsector de ontwikkeling van competenties in kaart te brengen en te agenderen. Inzet is om partijen te activeren om hun competenties te onderhouden en ervaringen te delen. Hiertoe voeren we begin 2021 een verkenning uit naar de mogelijkheden om bestaande (rijks)instrumenten effectiever in te zetten. Opties voor nieuwe instrumenten zullen we daarbij betrekken.

Het ontwikkelen van competenties is primair een eigen verantwoordelijkheid van opdrachtgevers en ontwerpsector. Opdrachtgevers moeten gericht zijn op het in de eigen organisatie opbouwen van kennis en ervaring. De ontwerpsector op haar beurt moet ook zelf bijdragen aan het continue proces van leren en kennisdelen. Van belang is dat het ontwerponderwijs voldoende relevant curriculum aanbiedt in de opleidingen. Hiermee bouwen studenten kennis op over de inzet van het ontwerp voor omgevingsvraagstukken.

Omdat er meer nodig is om competenties te ontwikkelen heeft het Rijk de afgelopen jaren voor een aantal competenties-gerelateerde aspecten al een aantal instrumenten laten ontwikkelen en ingezet. Denk daarbij aan Kompas Light door Architectuur Lokaal, de Rijksprijs Gouden Piramide en het O-team. Er ligt een basis

waarop we kunnen verder bouwen in een brede en intensieve samenwerking met overheden, belanghebbenden en de ontwerpsector, zowel in de praktijk als in het onderwijs. Het Rijk heeft daarbij vooral de rol om de versterking van competenties te agenderen en – waar nodig – te zorgen voor momenten waarop partijen hierover in gesprek kunnen gaan en onderling afspraken kunnen maken.

Het Rijk is geadviseerd om instrumenten zoals de Open Oproep Vlaams Bouwmeester en prijsvragen zoals georganiseerd door het College van Rijksadviseurs ook in te zetten voor de versterking van competenties. Beide typen instrumenten kunnen naast het genereren van inhoudelijke meerwaarde ook een leertraject bieden voor zowel opdrachtgevers als ontwerpers.

Met name het instrument prijsvraag biedt hiervoor kansen, gekoppeld aan het werken aan concrete opgaven. Prijsvragen zijn breed toegankelijk en bieden mogelijkheden voor jong talent en innovatie. Competentieontwikkeling is een resultante van dit instrument: een letterlijke leidraad om mensen mee te nemen.

De vraag is of het bestaande aanbod voldoende is voor zowel opdrachtgevers als ontwerpers. BZK en OCW onderzoeken en daarom begin 2021 de samenhangende inzet van een aantal bestaande instrumenten. In deze verkenning worden ook de opties voor nieuwe instrumenten meegenomen, evenals een evaluatie en mogelijk gewijzigde opzet van bestaande instrumenten. Het Rijk zal de jaarlijkse rapportage over de stand van zaken in de ontwerpsector hierbij actief betrekken.

Kompas Light

KOMPAS light van Architectuur Lokaal is een eenvoudig, digitaal systeem om een leidraad voor de aanbesteding van een architectuur-opdracht op te stellen, of een reglement voor een prijsvraag.

De beschikbare handleidingen onder de noemer 'KOMPAS light' zijn geschikt voor architectendiensten, Design & Build-opdrachten, prijsvragen en ontwikkelcompetities.

Prijsvragen CRA

Het College van Rijksadviseurs (CRA) schrijft prijsvragen uit voor actuele maatschappelijke vraagstukken. Ontwerpers wordt gevraagd hier hun conceptuele creativiteit op los te laten. Recente voorbeelden zijn

***Who Cares** (voor nieuwe vormen van wonen, zorg en ondersteuning) en **A Home away from home** (nieuwe huisvestingsoplossingen voor asielzoekers en andere woningzoekenden). Ook worden prijsvragen uitgezet als uitvloeisel van Panorama Nederland ('Panorama Lokaal').*

De Open Oproep Vlaams Bouwmeester: steun voor concrete ontwerpogaven

Alle publieke opdrachtgevers in Vlaanderen kunnen een beroep op de Vlaams Bouwmeester doen voor begeleiding bij het in de markt zetten van een opdracht voor bijvoorbeeld een publiek gebouw, een zorginstelling, een woonwijk of een (stedelijk) landschap. De opdrachtgever ontwikkelt samen met de Vlaams Bouwmeester integrale opdracht. Vervolgens wordt een projectdefinitie opgesteld en meegenomen in de lijst met Open Oproep-projecten die de Vlaams Bouwmeester halfjaarlijks publiceert volgens Europese aanbestedingscriteria, ook als de opdrachten onder de drempel voor een Europese aanbesteding zitten.

Opdrachtgever en de Bouwmeester selecteren samen een aantal kandidaten die tegen een vergoeding een voorstel uitwerken. De doelstelling is om een brede representatie van het vakgebied te hebben met duidelijke verschillen in de voorgestelde aanpak en door telkens een jong of onervaren bureau in de selectie op te nemen. Na afronding van de architectenselectie volgt gunning van de opdracht. Daar neemt de opdrachtgever het stokje over en verdwijnt de Bouwmeester uit beeld. Het gerealiseerde resultaat wordt gefotografeerd en gepubliceerd op de website van de Open Oproep.

Het O-team

Gemeenten, provincies en waterschappen krijgen te maken met steeds ingewikkeldere vraagstukken op het gebied van ruimtelijke ordening. Het Ontwerpteam (O-team) helpt lokale overheden bij het oplossen van complexe ruimtelijke vraagstukken met inventieve ontwerp-oplossingen. Het onafhankelijke team bestaat uit drie experts die opereren namens het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (BZK). Door het inzetten van de kracht van ontwerpend onderzoek en het multidisciplinaire O-team ontstaan er verrassende oplossingsrichtingen vanuit verschillende invalshoeken.

Het O-team bestaat uit drie experts, ieder met hun eigen expertise, die hun sporen in de wereld van stedenbouw, gebiedsontwikkeling en innovatie hebben verdiend. De kennis van iedere expert vanuit diens vakgebied leidt tot een integrale benadering tussen aspecten als (inter) bestuurlijke samenwerking, de ontwerpwereld en creatieve marktontwikkelingen.

Rijksprijs Gouden Piramide

De Gouden Piramide is de tweejaarlijkse Rijksprijs voor inspirerend opdrachtgeverschap. Meedingen kan met elk uitgevoerd of bijna uitgevoerd project waaraan een architectonisch, stedenbouwkundig of landschappelijk ontwerp ten grondslag ligt.

9

Actielijn 5 Een ontwerpdialoog

Ambitie

Opdrachtgevers en ontwerpers voelen zich verantwoordelijk en spreken elkaar aan op de vraag hoe de inzet van ruimtelijk ontwerp kan worden versterkt om te voorzien in de behoeften op lokale, regionale en (inter-)nationale schaal. De inzet van dit Actieprogramma is breed bekend en goed verbonden met andere initiatieven die de inzet en impact van ruimtelijk ontwerp kunnen versterken.

Het delen van kennis en opgedane ervaringen is essentieel. Zo voorkomen we dat opdrachtgevers, ontwerpers en andere belanghebbenden steeds opnieuw het wiel uitvinden of dat waardevolle inzichten onnodig verborgen blijven. De versterking van de rol en positie van het ontwerp en het bereiken van een effectieve inzet ervan zijn sterk afhankelijk van een open dialoog.

Bij de grote transities van de komende jaren gaat het om maatschappelijke vraagstukken die veel verder reiken dan de wereld van project- en gebiedsontwikkeling en bouw. We gaan daarom het gesprek aan met partijen uit allerlei domeinen: energie, zorg, landbouw, onderwijs, cultureel erfgoed, et cetera.

Acties

De ministeries van BZK en OCW stellen samen met andere partijen een kalender op als basis voor een open dialoog. Deze dialoog gaat over ontwerpkraft in relatie tot urgente maatschappelijke opgaven en de kwaliteit van de leefomgeving. Daarnaast gaat deze dialoog ook over de opzet en impact van het Actieprogramma. Tevens wordt actief gezocht naar verbinding met nieuwe doelgroepen en initiatieven van derden.

We hebben in voorgaande beleidsperiodes geconstateerd dat kennisdeling nog onvoldoende plaatsvindt. Ook kunnen de resultaten die binnen het programma werden geboekt nog beter worden verspreid. Daarom leggen we hier voor de komende jaren een groter accent op.

We moeten met de doelgroepen de concrete en urgente behoeften in beeld brengen en met hen netwerken opbouwen. Daarom is het zaak de activiteiten binnen het programma breed voor het voetlicht te brengen. Bekend maakt nu eenmaal bemind. Het uiteindelijke doel is om ook deze partijen 'ambassadeurs' te laten worden van het goed inzetten van het ruimtelijk ontwerp.

De ministeries van BZK en OCW stellen samen met vertegenwoordigers uit het veld een kalender op voor dialoogmomenten. Deze momenten kunnen gerichte gesprekken zijn met nieuwe doelgroepen maar ook gericht zijn op de uitwisseling van specifieke kennis en ervaring of het bijeen brengen van inhoudelijke kennis over inrichtingsopgaven. De kalender wordt jaarlijks geactualiseerd.

Ook selecteren we een aantal podia om de resultaten van het programma voor een breder publiek zichtbaar te maken en daarmee de dialoog tussen opdrachtgevers en ontwerpers verder te stimuleren. Het kunnen zowel bestaande als nieuwe podia zijn, binnen en buiten de wereld van de ruimtelijke inrichting.

Omgekeerd hebben dialoog, debat en podium een functie in het aanscherpen en actualiseren van de inhoud van het Actieprogramma. We ontwikkelen voortschrijdende inzichten en bezien hoe we daaraan tijdens de beleidsperiode van het programma vorm en inhoud kunnen geven.

Podia opzoeken

Binnen de ontwerpwereld kennen we verschillende aansprekende podia zoals onder andere de Nationale Dialoog Bouwcultuur, Dag van de Stad, Dag van de Democratie, de IABR, de Landschapstriennale en de Dutch Design Week. En daarnaast zijn er tal van NOVI-gerelateerde bijeenkomsten op verschillende schaalniveaus.

We zoeken deze bekende maar ook minder bekende podia op om over de inzet van ruimtelijk ontwerp voor maatschappelijke opgaven in gesprek te gaan. We doen dit in overleg met het interdepartementale platform en met de (branche)organisaties uit de ruimtelijke ontwerpsector.

10

Op naar de uitvoering!

De opzet van het Actieprogramma Ruimtelijk Ontwerp met vijf actielijnen biedt voor de komende vier jaar structuur. De beschrijving op hoofdlijnen vormt het kader waarbinnen we jaarlijks de koers te kunnen aanscherpen c.q. verleggen. Dit doen we in nauw overleg met betrokkenen. Daarbij zijn de doelen en actielijnen zo kernachtig mogelijk beschreven dat we de impact van de acties periodiek inzichtelijk kunnen maken en kunnen beoordelen.

De nadere invulling van dit beleidskader volgt met de uitvoering en de afspraken die we met andere overheden, belanghebbenden en de ontwerpsector maken. Nieuwe initiatieven kunnen bijdragen aan de ambities van het Actieprogramma en onderdeel zijn van de beschreven acties. Ze kunnen ook reden zijn om aanvullende acties in te zetten en op te nemen in dit programma.

Tussen de vijf actielijnen bestaan uiteraard dwarsverbanden. Bij de uitvoering zullen we daar extra aandacht aan geven en concreet gebruik van maken. Zo zal de Ontwerpagenda ook van invloed zijn op het Stimuleringsprogramma en de Ontwerpdialoog. Daarnaast kunnen signalen uit de Ontwerpdialoog en resultaten uit het Stimuleringsprogramma invloed hebben op de inzet van de instrumenten om de competenties van opdrachtgevers en ontwerpsector te versterken. De ervaringen en resultaten van de structurele inzet van het ontwerp bij programma's en projecten van het Rijk worden zichtbaar in zowel de Ontwerpagenda als de Ontwerpdialoog.

De ministeries van BZK en OCW stellen voor het Actieprogramma € 4,6 miljoen per jaar beschikbaar. Het Stimuleringsprogramma (actielijn 3) heeft hierin met een budget van € 2,4 miljoen per jaar het grootste aandeel. Het budget voor het College van Rijksadviseurs bedraagt op jaarbasis € 1,2 miljoen, waarvan BZK en OCW € 0,48 miljoen voor hun rekening nemen en het resterende bedrag door andere departementen wordt ingebracht. Voor de Ontwerpagenda en de Ontwerpdialoog zetten we jaarlijks € 0,45 miljoen in. De resterende middelen (€ 1,3 miljoen) zijn beschikbaar voor het Interdepartementale Platform, de Handreiking Ruimtelijk Ontwerp, de versterking van competenties (onder meer met de Rijksprijs Gouden Piramide) en het aanvullend ontwerpend onderzoek voor de structurele inzet van ontwerp binnen het Rijk. Voor deze laatste categorie stellen BZK en OCW jaarlijks een raming en verantwoording van de middelen op. Gekoppeld aan de jaarlijks te actualiseren Ontwerpagenda informeren we de Tweede Kamer over de voortgang en impact van dit Actieprogramma.

De beschikbare middelen zijn een impuls om – samen met andere partijen – de inzet van ontwerp te stimuleren. Ze dienen om de noodzaak en meerwaarde van ruimtelijk denken, co-creatie en verbeelding bij urgente maatschappelijke opgaven breed onder de aandacht te brengen en kennisuitwisseling en versterking competenties te agenderen. De middelen zijn ontoereikend om de inzet van ontwerp bij projecten en programma's (lokaal, regionaal en (inter)nationaal) structureel te financieren. Daar moeten de reguliere onderzoeks- en investeringsmiddelen van het Rijk (meer) ruimte voor bieden.

Het is van belang om deze specifieke beleidsinzet van BZK en OCW – via elk van de actielijnen – ook in te zetten voor een intensivering van een breed gedragen interdepartementale inzet en samenwerking. Het helpt ook om de samenwerking met de ruimtelijke ontwerpsector te versterken. De branche- en beroepsverenigingen in de ontwerpsector (BNA, BNSP, NVTL en BNI) spelen hierbij een belangrijke rol. Dat geldt ook voor het Topteam Creatieve Industrie en de onderwijsinstellingen.

Tot slot: het welslagen van het Actieprogramma Ruimtelijk Ontwerp 2021-2024 is niet mogelijk zonder de steun en inzet van anderen. Onze uitnodiging luidt derhalve: denk en doe mee! Dat geldt voor het Rijk en iedereen daarbuiten: voor inwoners, ondernemers, andere overheden, marktpartijen en maatschappelijke organisaties.

We zijn enthousiast om samen de opgaven aan te pakken. Door onze eigen achterbannen en partners enthousiast te maken over de kracht van ruimtelijk ontwerp en de meerwaarde zichtbaar te maken ontstaat een olievlek. Een steeds verder groeiende beweging van mensen die oog hebben voor de kwaliteit van onze leefomgeving, daarin willen investeren en het belang ervan actief uitdragen. **Aan de slag!**

Colofon

Deze publicatie is een gezamenlijke uitgave van het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties en het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap.

